

Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar

Yaşar Çoruhlu

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, 598 sayfa, ISBN 978-605-155-367-2

Burak SARICI*

Kurganlar hakkında Türklerin tarihi boyunca gömü kültürü ile ilgili kayda değer Çin, Rus ve diğer yabancı kaynaklardan da konu hakkında kazı çalışmalarından ve araştırmalarından bahsedilmiş zengin bir inceleme kitabı diyebiliriz. Bu anlamda genel anlamda tarih boyunca gömü geleneği konu hakkında araştırmalara dayandırılarak konu başlıkları ile detaylandırılarak anlatılır. Eser kapağında da yazıldığı üzere “Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Deneme” adı üzerinde durursak, gerçekten de Kurgan veya gömü geleneği Türklerin derin bir kültür olduğu “Mimari” adı tam yerinde ifadedir. 2015 yılında basılan kitabın tarihi bir kaynak olacağı şüphe götürmez. Türklerin Kurgan kültürleri hakkında yapılan araştırmalar çizimler ve resimlerle detaylandırılarak süre gelen kültür benzerlikleri ve farkları ile ele alınan konu diğer kültürlerle ilişkilendirilebilecek yorumlarla desteklenerek yapılan kazı çalışmalarına değinilmektedir. Kurgan kelimesini doğuşu kökeni ile ilgili nitelikli bilgiler tarihi ve geleneksel

* Karaman Okçuluk Kulübü Antrenörü, Karaman, buraksarici@gmail.com

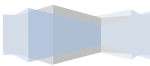
özellikleriyle ilgili örneklemeler yapılır. Kelimenin doğuşu süre gelen ve temelini oluşturan yapıdan Köroğlu ismini doğuşunu buradan da öğrenebilirsiniz. Aynı şekilde Türkmen şivesindeki bu adlandırmayı bildiğimiz kaidelere göre hatırlarız. Şahsi olarak daha önce bildiğim üzere yerin oğlu, toprakta büyümüş, mezarda doğmuş gibi deyişlerin kökeninin aslında buradan geldiğini kavramış olacağız (s.25).

Erken döneme ait mezarların farklı gruplandırmalar ile ayrıntılı şekilde yer almaktadır. İç içe çemberler halinde olup insan ve atın farklı odalara gömüldüğü, daha sade ve genel olarak yer alır. Bu değerlendirmeye uygun Göktürkler dönemine ait Kırgızistan, Tanrı Dağı bölgesinde yapılan kazılardan(1996) aynı grupta içinde değerlendirildiği çeşitli Türk geleneklerin birleşimiyle değişen kurgan gelenekleri farklı kaynaklardan hususi bir çalışmayla detaylandırılarak, değerlendirilir. Kurganlar hakkında Suchanica'daki araştırmalar birçok kültüre ait Avrasya Bölümü C14 laboratuvarı ve Alman Enstitüsünün çalışmaları ve faaliyetleri örneklerle ortaya konmuştur. Genel itibarıyla Türklerin farklı yer şekillerine uygun olarak farklı tarzlarda kurganların oluşumu, yapısı ve araziye göre görünüm tarzları ve farklı şekillerine göre isimlendirmeler örneklerle yer alması bize değişen Türk kurgan kültürünün yerin yapısının da etkisinde olduğunu anlayacağız. Tarihsel açıdan da değinildiğinde kurganların varlığı bize uygarlıkların isimlendirilmesi ve hâkim medeniyetlerde yer alma zamanlarını bilinmesi konusunda çok önemli kanıtlar sunmaktadır. Garnizov kazı sonuçları bu şekilde 1997 yılında erken İskitler dönemini tarihlendirilmesi ve Konuyla ilgili çeşitli hipotezlerde yer almaktadır.

Rudenko'nun Kurgan kültürü ve araştırmaları ile ilgili başarılı çalışmaları özellikle 1950 yılında modern (radyokarbon, deondrokronoloji) teknikler kullanılarak tarih tespiti çalışmalarına yer verilir. Transbaykalya'da ilk kez konstüriksiyon yöntemiyle sınıflandırılmasıyla erken evreye ait olduğu bilinen bu ve bunu gibi mezarların yazarında bu konudaki eleştirileriyle Husung-nu olarak belirtilen halka ait olduğu ileri sürülmüş bu nitelendirmeye "geniş lahitli" (dyrestui tipi) mezarlar tipi ve "geniş defin" odalı mezarlar (Sudzha tipi) olmak üzere çeşitli gruplandırmalarla süre gelen gömü kültürleri, atla ve atsız gömülerin sınıflandırılmasında kut sahiplerinin gömü gelenekleri yer almaktadır.

Türk-Rus savaşlarından sonra toprakların Rusların eline geçmesiyle Rusların bilindiği üzere başlangıç ve sonradan da işgal ettikleri yerlerde olduğu gibi coğrafi keşiflerin artmasıyla İskit dönemine de ait bazı arkeolojik kazıların azalması şüphe götürmeyecektir.

"Neolitik devirde İsakovo (MÖ 4. bin), Serovo, Kitoy (aşağı yukarı bin-2. binin başları), Glazkov (Geç Neolitik veya ilk Tunç çağı) kültürlerini mezarları "Kurgan"ın oluşumuna belki sadece defin odasının ortaya çıkışı bakımından katkıda bulunmuş olarak kabul edilebilirse de bu açılardan örnek sayılabilecek mezarları daha çok aşağıda sözünü sadece Afanesyeva Kültüründe görüyoruz. Sibiryadaki en erken (İsakova mezarları) Angara Vadisi'ndeki birkaç büyük mezar yerleri olan Panomarevo'daki mezarlar ve Baykal bölgesi diğer neolitik mezarları, kurgan şekli içermeyen tamamen kireçtaşı parçalarının zemin üzerine cesedin etrafını sınırlayacak şekilde yerleştirilmesinden ibaret yapılar idi." (s.68). Şimdi bu gelişimin nasıl olduğunu, önemli bir bölümü proto-Türkler ile ilgili olan, erken kültürlerin mezarlarının özelliklerini inceleyerek, açıklarsak, Kurgan kültürünün oluşumunda ilk belirtilerin daha çok Neolitik Dönemde ortaya çıktığını ileri sürebiliriz. Çünkü bozkır kültürünün alt yapısını oluşturan şartlar yavaş yavaş bu dönemde ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemde Asya'da ortaya çıkan kültürel değişiklikler, tayganın, ağaçlı bozkırın ve bozkırların istila edilmesi için gerekli olan buluşları ortaya çıkarmıştır.

Okladnikov'a göre “*Neolitik kültürün bu temel özellikleri ok, yay ve seramik kapların keşfiydi.*”¹ Buna göre bu kitabın yol aldığı paralellik ile kırsal ekonominin ortaya çıkması, Bozkır kültürünün oluşmaya başlamasını sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle MÖ 4000-2000 tarihleri arasında ortaya çıkan Bozkır toplulukları içerisinde zamanla Türklerin ataları yani Proto-Türkler (Ön-Türkler) de bu şekilde ortaya çıkacak.

Galzkov devresi ve mezarlarında “*birlikte gömülme geleneğinden*” sonra Neolitik mezarlar toprak üzerinde hiçbir belirtisi bilinmeyen (MÖ 5000) basit mezarların bulunduğu ve bunların kurgan tipiyle pek ilişkisi olmadığı buna göre Neolitik mezarların devamı ve gelişmiş bir şekli olarak Afanesyeva kültürünün de bu şekilde bilinmesi gerektiği doğrulanır. Bizim açımızdan Afanesyeva ve Andronova kurganların öncüsü olduğu bilinir çünkü bu mezarlar bozkırlarla paralellik gösterecek ve bu şekilde yayılacağı bilinecektir. Bu tür mezar gelenekleri ve gömü tarzları ifade ettikleri anlamlar süregelen dönem içinde değişik gömülerin uygulanmasının kurganların inançlara uygun şekilleneceğini okuyacağız. Bu yüzden Afanesyeva Kültürü İç Asya, Orta Asya ve Doğu Avrupa kültürlerine öncülük etmiş veya etkide bulunmuş önemli bir kültür olarak ifade edilebilir.

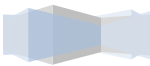
Bizim düşüncemize göre, Afanesyeva halkı, bu bölgelerde daha sonra gelişen Okunyeve kültürünün Mongoloid karakterin ağırlıkta olduğu halkı ile karışmış, belki bir kısmı da göç etmişti. Okunyeve kültürü Proto-Türk unsurlarının içine Proto-Moğol unsurların da kısmen karıştığı bir Proto-Türk kültürü olarak kabul edilecektir. Bilinmesi kâfi olan aynı bozkırda değişik gömü şekillerinin uygulanması konusu tartışılır bir hususta olsa bizim açımızdan Türklere aitlik konumunda sonucu değiştirmemesi gerekmektedir. Bahsedildiği üzere bozkır ritüellerinin Hint-Avrupalılara mal ediliyorsa da yazarında eleştirisi bu yönde olmakla birlikte bir örnek verecek olursam aynı unsurlar Mongoloidlere karışmış beyaz ırk kökenli Türkler içinde geçerliydi.

Altaylar'da mezarlarda bulunan ölümler defin ediliş yönleri ve mezar içinde ölümlü aldığı şekil konusunda bir birlik sağlanamadığı değerlendirilecektir. Geç tarihli varsayılan atla gömülerde Tagar, Hibe ve Şibe kurganlarının halka ve dikdörtgen şeklinde en dışta iri taşlardan örülmüş aşağıdan yukarı doğru yükselen kuşatma duvarlarıyla çevrenmeleri çizimlerle ve ölümlerin defnediliş tarzları Türk-İslam mezar anıtları geçiş noktasında önemli ipuçlarıyla benzeyen yönleri genel ifadelerle irdelenir.

Kitapta değinilen Kazakistan bozkırlarındaki Sintaşa kurganları Orta ve İç Asya'nın sonraki devir mezar anıtı mimarilerini önemli oranda etkilemesi açısından ve geliştirilmiş kurgan tipleri bakımından dikkati çekmektedir. Her ne kadar yabancı araştırmacıların bir bölümü tarafından Aryan kültürüne ait oldukları iddia edilirse de bu husus sadece tarafgir bir yorumdan ibaret olduğu, bu dönemde bu bölgede kurganların tarihleri itibariyle Andronovo paralelinde ele alınabilecek bir kültür gibi görüldüğü aynı şekilde Türk kültürünün devamı olduğunu bu şekilde yorum yaparak Türklerin değişen kurgan kültürü özelliklerinin temsilcisi olduğunu daha iyi kavrayacağız, aynı şekilde yer yer değinildiği üzere eserlerde ilerdeki çalışmalar bu bölge kurganlarının aidiyetini daha iyi aydınlatacağı görüşü hâkim olabilmektedir.

Andronovo ve paralel kültürlerin mezarları ile ilgili bu konuyla ilgili bilim adamı J. P. Mallory'nin görüşlerine ve araştırmalarına çokça yer verilmektedir ancak başka bazı araştırmacılar gibi, radyo-karbon tarihlemeye göre MÖ erken 2. bin yılda ortaya çıkmış olabileceğini ifade ettiği Andronovo kültürünün çeşitli Hint-İranlı kimliğe mal etmeye çalıştıkları ifade edilir. Yine kitaba göre, bu konuda kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Araştırmacı bu konuya delil olarak birçok şeyi ileri sürmemesi ancak bu belirtilen hususlar, Türk kültür ve sanatında da çok önemli olduğundan sadece Hint-İranlı veya Hint-Avrupalı kavimlere mal edilmemesi gerektiği ana düşünce kabul edilir. Bir başka bileceğimiz hususta Tiler ve bunlardan çıkan Ting-Lingler

¹ A.P.Okladnikov, “Tarihin Şafağında İç Asya” (Çev. A.Şenel)

Kagnılı boylar sonraki Türklerin ataları olduğudur. Bu kültürün devamı ile ilgili temel taşlar tekdüze bir şekilde ifade edilecektir.

Proto-Türk kültürü olan Tagar Kültürünün gelişim uğradığı değişimler ve hızlı yayılımının etkileri yine benzer olarak Pazırık kültürünün kurganların başlangıcının bu kültürün ilk evrelerini nasıl etkilediği hakkında önemli ipuçları verir. Cesedin, kurganların inşasından, cesedin bekleme süresinden sonra gömüldüğü alp ve bahadır savaşçı tipini ön plan çıkmasından sonra olumsuz etkileri bu doğrultuda savaşçıların(kadın savaşçı) gömü şekillerinin orta kesimde sun'i ve şahsi mücevherler ile çevrilmesi Tagar Kültürü'nde giderek gelişen ve yayılan bir gömü şekli temellerinin oluşumuna yüzeysel değinilir.

Göklere verilen değer ve dini inançların ne derece ileri olduğu ve bu şekilde kültür gelişimini etkilemesi açısından, Yenisey bölgesinde kurganların mimari tasarım ve planlamayı yapmış, mühendisler gök bilimcilerin uygun dediği yerlere taşları yerleştirmiş, din adamları ise kurgan törenlerini ve diğer dinsel işlevlerini yönetmesi kurgan kültürünün her alanda etkin bir şekilde ilerlemesi açısından değerlendirilmektedir. Proto -Türk kültürü ve proto-Türklerle ilişkili kültürlerin birleşimini ürünü olan kurganlar, Neolitik dönemden hatta daha önceki zamandan beri söz konusu toprağa gömme geleneği gelişerek meydana gelmiş olduğunu bilince, şüphesiz Türk kurgan târihi ve kültürü açısından en önemli yapıları arasında yerini alacağı ve Türk devletlerinin bir izi olarak kaldığını düşüneceğiz. Rudenko'nun 5 tanesi büyük bir kısmı küçük olmak üzere kazdığı kurganların genel Pazırık Kültürü açısından gelişimi önem arz edecek ki; gömülen at sayılarının, atların ölü ile beraber gömülmeleri, atların kuyruk saçaklarının sadece savaşta bağlanmayıp öldüğünde de kesilmesi tüm bu atlarında erkek olması gibi kurgan gelenekleri Pazırık kurgan kültürünün gelişimi önemli temel taşlar kabul edilerek sonraki soyların kültürünü oluşturduğu bilinecektir. Yazarın Pazırık Kurganlarından benzer yönlerini belirttiği Katanda Kurganları ile ilgili W.Radlow Sibirya'nın Altaylarda bulunan bir kısım mezarların, kendi yönetiminde nasıl açıldığını anlatır. Bu açıdan bunlar arasında Katanda mezarlık alanındaki kurganlar önemli yer tutacağı bilinecektir. Rudenko'nun Katanda kurganları hakkında çalışmaları neticesindeki Pazırık kurganları ile ilgili benzer yönleri ayrıntılı biçimde irdelenir.

Ulandırık kurganlarında Çin-Moğolistan'dan öte yana orta sınıflara kurganlarda ceset ile birlikte hayvanların kemiklerinin ve değişik sayılarda kullanılan şekillendirilmemiş olmasıyla yükselen "balballar" ve farklı inanışlara göre kuşatma duvarlarının şekillerinden bahsedilir. Bu kültürle bağlantılı cesetlerin gömü kültüründe inanışlarına göre cesetlerin konumu şekli, kurganın zenginliği ve gömüde kullanılan at sayısı bakımından gömülen kişinin özellikleri ve kültüründeki yeri hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olacağız.

Essik kurganlarında çıkarılan kalıntılarında yer alan eşya üzerinde yazının Süleymanov ve Kazak-Türk Türkolog Altay S. Amancolov'un çevirilerine yer verilir. Amancolov'un çevirisine bir karşılık gelmediğine değinilerek şu açıklamada bulunur: "‘aga,sana oçug! bez,çök! buqun içre(p veya r) azug (veya açug)' *Günümüzdeki anlamı şu şekilde olabilir: 'Ağabey sana(bu)ocak! Yabancı(yabancı insan),dizini bük! Halkın yiyeceği (çok olsun)' İkinci cümle: 'yabancıyı dize getir yen' (208 s.).*

Eserde Essik Kurganından çıkarılan kalıntıların Türk-Moğol ve Avrupalı ırkların izlerini taşıdığı değerlendirilerek çeşitli Türk araştırmacıların (E.Esin ve Akişev) kalıntılar ile ilgili görüşleriyle konu genişletilir. Kızart Vadisi kurganlarına benzer olarak kurganların merkezinden ocak ateş kültlerine inandığını ve bu doğrultuda çok erken çağlardan beri iç ve Orta Asya beliren bu kültürlerin birbiriyle benzer olduğunu belirterek çeşitli ipuçlarıyla ifade etmektedir. Ortak sanat ve Türk

kurgan kültürü açısından kullanılan kartal semboller ve iskeletleri ayrıca ve önemli zikredilmektedir. Bilindiği gibi Türklerin sonraki dönemlerinde de yırtıcı kuşlar ve hayvan sembolleri Türk kültüründe ortak temel taşlardan olacağına çıkarımını yapabiliriz.

Kitapta abide, anıt, mezar külliyesi, tapınak, bark kelimelerini kullanımı ve ifade ettikleri anlam özellikleri açısından tarih boyunca farklı dönemlerde değişime uğramaları ve detaylı olarak yapılara karşılık gelen kullanımların bölgedeki kültü yansıtması açısından önemli bilgiler vermektedir. Özellikle bark kültü ve mezar külliyesi yapılarının tarihte konumları ve Türk kültüründeki yeri açısından çok kritik sonuçlara varılmıştır. İdil-Ural kurgan kültürünün yerleşim yerleri, bölgede yaşayan Türklerin ve diğer Avrasya Türk halklarının arasındaki temel kültür unsurların, kurganların kültürlerinin ve Hint-Avrupalılara ait sanılan özelliklerin belirlenebilmesi açısından önemli şifreleri barındırmaktadır. Türklerini Köklerini yer aldığı İdil-Ural bölgesinin farklı araştırmacılar ışığında varyasyonlara ayrılan kurgan kültürü ve Türk halkları kökensel ve suretsel olarak değerlendirilir. Orta Asya ile bağlantılı mezar odalarına resim yapma geleneğinin, tarihsel sürecine değinilir. Kültülden örnekler vererek Kültügin Külliyesindeki "bark" denilen kare biçimdeki kültün yaşamdan sahnelerin yar aldığı fresko sanatının etkisi Moğolistan'daki Göktürk kurganından benzerlikleri farklı açılardan değerlendirilir.

Çin kaynaklarında Göktürk cenaze merasimleri ile ilgili bazı ifadeler bu söylenenleri yanlış çıkarmamakta aynı zamanda konuyla ilgili başka tamamlayıcı bilgiler de vermektedir. Kitapta Tang Sülalesi tarihi ile ilgili bölümde şöyle deniyor. "*(A. İnan'ın Hyacinth'den (Biçurin) aktardığı (1851) çevirisi): Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek, kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları tersim ederler. Bu ölü ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerine bir taş (balbal) korlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunların kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine korlar.*" (s.373). Bu bağlamda gömme kültürünün kitapta da bahsi geçtiği üzere Göktürkler döneminde Kazakistan bölgesinde de çocukların koyunlar ve koçlarla; yaşlı ve savaşçıların atlarla birlikte gömüldüğüne ve yerin üstünde yaşayış şekillerine veya geleneklerine dair kalıntıların resmedildiğini savaşçının öldüğünde gittiği yer İç Orta Asya bölgesinin inancını temsil ettiği için gittiği yerde yalnız kalmaması için değerli eşyaları yanlarında yer aldığını düşünebiliriz. Bu gibi çeşitli inanışlar eserde örneklerle anlatılmaktadır.

Kurgan kelimesini, Türbe/Kümbet kültürünün kökü olan "Bark" kültürüne de dair önemli muhteviyâtı olan kapsamlı bir eser. Derin ve çokça tarihsel bilgi vermesi dolayısıyla kendi alanında elzem bir kaynaktır. Türk kültürüne dair konusunda pek çok kaynakları da içinde mevcut, kurgan- kurgan konusunun tarihsel gelişimi ve Türk kültüründeki değeri tafsilatıyla anlatılmış. Türk kurganlarındaki lahit kültürünün yanlış bilinen gerçeklerinden ve dahi Türklerin tarihindeki ilginç kurgan kültürlerine yüğ törenlerine ve günümüze kadar gelen bazı kültürlerin kökeninin çok daha eski kültürümüze dayandığına şahit olacaksınız..

